

УДК 343.13

Ірина Сергіївна ШАПОВАЛОВА,

суддя Павлоградського міськрайонного суду
Дніпропетровської області,
аспірант кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються вони у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Особливе місце серед міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, належить Конвенції про захист прав і основоположних свобод, ратифікованій Законом України від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». Із моменту приєднання до Конвенції Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту прав людини. Частиною таких зобов'язань відповідно до статей 32, 46 Конвенції є визнання Україною юрисдикції ЄСПЛ, яка поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, а також виконання остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України. Із метою врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ проти України, усунення причини порушення Україною Конвенції, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини Верховною Радою України прийнято Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Оскільки за змістом ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а юрисдикція їх поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, ключову роль у забезпеченні ефективного захисту прав і свобод громадян на національному рівні відведено саме судам. Так, суди з метою забезпечення єдності судової практики, зокрема в частині її відповідності міжнародним стандартам, здійснюючи правосуддя, поряд із нормами національного законодавства мають застосовувати і норми Конвенції. Оскільки у Конвенції є низка характерних особливостей, її положення мають загальний характер, а права людини здебільшого констатуються у ній в абстрактній, оціночній формі, правильне розуміння її норм розкривається у рішеннях ЄСПЛ, які містять правові позиції щодо суті положень зазначеного міжнародно-правового акта, а також змісту та обсягу гарантованих ним прав.

Механізм погодження взаємозв'язку міжнародного та національного права базується на принципі – держава забезпечує виконання міжнародно-правових норм всіма владними діями, що знаходяться в її розпорядженні у відповідності з конституційними принципами. У юридичній літературі ця процедура отримала назву імплементація або трансформація, незважаючи на те, що для позначення процесу виконання норм міжнародного права всередині країни за допомогою норм національного права, використовуються ще й такі терміни, як: «здійснення»; «реалізація»; «виконання»; «застосування». Термін «імплементація» почав використовуватись науковцями та практиками з кінця 90-х років, коли постала необхідність вирішення питання щодо реалізації взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань. Власне саме поняття імплементації (англ. implementation, від лат. Impleo – здійснення, впровадження у життя) полягає у фактичній реалізації державою міжнародних обов'язків на внутрішньодержавному рівні, здійснюваній шляхом трансформації

міжнародно-правових норм у національні закони, тобто впровадження норм міжнародного права у національну правову систему України. Враховуючи різноманітність теоретичних підходів до тлумачення терміну «імплементация», можна дійти висновку, що це процес узгодження відповідних прийнятих міжнародною організацією норм міжнародного права у сфері прав людини з нормами внутрішнього права і законодавче закріплення в ньому міжнародних стандартів, що в більшості випадків є необхідним засобом забезпечення їх виконання на рівні правозастосовчої практики держави і належне виконання цих стандартів її національними установами [1].

Використання при обмеженні прав людини судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості і заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободі надання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, презумпції невинуватості, забезпечує дію принципу правової визначеності і виключає можливість прийняття непередбачуваних для суб'єкта права на судовий захист рішень та свавільного обмеження його прав і свобод. Багатовікова юридична практика підтверджує, що саме за допомогою судової процедури вдається найбільш справедливо визначити міру свободи та міру відповідальності суб'єктів правовідносин [2].

Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України вперше введено у національному кримінальному процесі поняття «слідчий суддя» – суддя який наділений повноваженням здійснення судового контролю у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, слідчі судді відіграють значну роль у підвищенні якості досудового розслідування та дотриманні прав, свобод учасників кримінального провадження, забезпеченні ефективного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінально-процесуальної функції, яка полягає у забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі.

Надзвичайна увага до питання застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею у національному кримінальному судочинстві пояснюється високою цінністю прав і свобод людини, яка викликає необхідність впровадження особливої процедури, що містить гарантії, які унеможливають їх безпідставне обмеження під час здійснення кримінального провадження. Саме така процедура утворює зміст окремого судового провадження щодо забезпечення судом законності обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування.

У вітчизняній літературі спроба визначити «імплементаційні напрямки» впливу рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацию Конвенції була здійснена Н. М. Раданович в рамках загально-теоретичного дослідження національної імплементации міжнародних договорів щодо прав людини на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод шляхом визначення наступних напрямків: обов'язкове виконання рішення Суду державою, щодо якої це рішення було ухвалено; можливість повторного розгляду (перегляду) справи за умов неналежного реагування на рішення; приведення національного законодавства у відповідність із Конвенцією; застосування норм Конвенції національними правозастосувальними органами, зокрема, судами; тлумачення Конвенції національними суб'єктами права; діяльність органу конституційної юрисдикції, зокрема, Конституційного Суду України; вплив рішень Суду на правосвідомість представників органів держави, окремих громадян [3, с. 130–132]. Статтею 17 Закону України від 23.03.2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що при розгляді справ суди **застосовують** Конвенцію та практику Суду як джерело права.

На думку автора, застосування заходу процесуального примусу у кримінальному провадженні, який суттєво звужує права особи, декларовані Європейською конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини має відбуватись лише тоді, коли існують

конкретні ознаки справжнього суспільного інтересу, який, попри презумпцію невинуватості, переважає принцип поваги до особистої свободи, викладений у статті 5 Конвенції.

В п. 12 абз. 3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №13 від 19.12.2014 року «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» міститься роз'яснення, у відповідності до якого застосування судами Конвенції має здійснюватись з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини не тільки щодо України, а й щодо інших держав. Водночас, характеризуючи сучасний стан практики національної імплементації Конвенції, а також судової практики, слід погодитись з А. А. Яковлевим, який на підставі аналізу такої практики характеризує її як таку, що поки не є системною, а механізм звернення до прецедентної практики Європейського співтовариства залишається невідпрацьованим. В окремих випадках без чіткого розуміння причин такого посилення національні суди застосовують різні схеми апелювання до таких «прецедентів»: 1) національні суди звертаються до принципів Конвенції; 2) національні суди звертаються до витлумаченого Європейським Судом з прав людини змісту ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції та основоположних свобод; 3) національні суди здійснюють текстуальне посилення на рішення Європейського суду з прав людини та вказують його назву; 4) національні суди самостійно тлумачать норми ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції і цим створюють власне право розуміння Конвенції; 5) існують приклади так званих «ритуальних» звернень судів до тексту ст.1 Протоколу 1 до Конвенції, коли таке посилення є зайвим. Імплементація міжнародно-правових норм про права людини, в українське законодавство є складною процедурою, яка потребує спеціального доктринального осмислення. Однак, застосовуючи загальний підхід – закон не може регулювати особливості застосування судами судової практики, він може лише легалізувати саму можливість застосування. Таким чином саме українські суди повинні виробити підходи до застосування рішень ЄСПЛ [5, с. 17–18].

Урахування слідчим суддею, судом усіх необхідних обставин при здійсненні судового контролю під час досудового розслідування, дотримання вимог закону стосовно порядку постановлення рішення, його форми і змісту надає йому, крім законності, обґрунтованості й вмотивованості, ще однієї необхідної якості, яка стосується його змістовної сторони, а саме – справедливості. З огляду на це вимога справедливості має бути не тільки моральною, а й правовою категорією, а тому й має отримати відповідне нормативне забезпечення. Справедливість процесуального рішення тісно пов'язана з його обґрунтованістю та вмотивованістю, проте вона має самостійне значення. Факти, які фіксуються у судовому рішенні, становлять собою єдність об'єктивного та суб'єктивного. Кожному факту, що визнаний у судовому рішенні доказаним, має бути дано теоретичне пояснення, оскільки сам він є лише емпіричним знанням і розкриває свій зміст тільки у системі соціальних і правових знань судді в судовому засіданні у змагальній процедурі з фактичними та правовими підставами для його застосування, які формалізовані у відповідному рішенні суду. Так, в п. 40 Рішення Європейського Суду з прав людини від 3 квітня 2008 року у справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ наголошено на тому, що: «Суд нагадує, що право на справедливий розгляд судом, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду (рішення у справі «Рябих проти Росії» (*Ryabukh v. Russia*), заява № 52854/99, п. 52, ECHR 2003-X)» [11].

Викладене зумовлює необхідність методологічного впровадження в теорії кримінального процесу питання щодо оптимізації практичного застосування рішень ЄСПЛ для забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементація». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 133–138. 2. Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України // Правник: сайт. URL: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-15-13-14/419-pidstavi-obrannya-zapobizhnix-zaxodiv-za->

novim-kpk-ukraini.html (дата звернення: 04.10.2017). 3. Пташинська В. П. Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 129–137. 4. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 груд. 2014 р. № 13 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14> (дата звернення: 03.10.2017). 5. Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2009. 20 с. 6. Справа «Пономарьов проти України» (Заява № 3236/03): рішення Європейського суду з прав людини від 3 квіт. 2008 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434 (дата звернення: 03.10.2017).

Одержано 08.10.2017

УДК 343.13

Анатолій Григорович ШИЯН,

доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЩОДО ПРАВА УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

У разі направлення на розгляд суду першої інстанції обвинувального акта Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК) зобов'язує прокурора долучати до нього:

- 1) реєстр матеріалів досудового розслідування;
- 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- 3) розписку підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу);

- 4) розписку або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;

- 5) довідку про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється (ч. 4 ст. 291 КПК).

Це означає, що на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року матеріали досудового розслідування разом з обвинувальним актом до суду першої інстанції не направляються. Аналіз положень ст.ст. 287, 288, 292, 293 чинного КПК вказує, що це також стосується клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що матеріали досудового розслідування після передачі до суду згаданих вище підсумкових процесуальних документів органу досудового розслідування залишаються в прокурора, який здійснював нагляд за досудовим розслідуванням і буде підтримувати обвинувачення в суді першої інстанції у разі призначення судом цих документів до розгляду.

У зв'язку з цим виникає питання: чому зазначені матеріали не повинні долучатися до обвинувального акта та інших підсумкових процесуальних документів органу досудового